
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A GUNTRAM-MONDA ÚJ MAGYAR NYELVŰ VÁLTOZATA

*Egy nemzetközi mondaszűzsé elterjedésének és egybevető
vizsgálatának kérdéséhez*

JUNG KÁROLY

A nemzeti folklorisztikák történetében vannak pillanatok, amelyek sokak számára nem tartoznak a kimondottan lélekiemelő és illúzióerősítő mozzanatok közé; szilárdnak és cáfolthatatlannak tűnő megállapításokat, biztosnak látszó „igazságokat” vonnak kétségbe, s ezért nemegyszer tűnnek „hazafiatlannak” azok a kutatók, akik, éberem ott tartva szemüket a nemzetközi kutatások újabb eredményein, egy-egy nemzeti folklorisztikai „alapigazságot” próbálnak a gyakran szűknek bizonyuló nemzeti keretből tágabb, nemzetközi komparatív keretbe helyezni. Valószínűleg nem tévedünk, ha a magyar folklorisztika egyik „kellemetlen” és illúzióromboló pillanatának tekintjük a testből állat alakban távozó és oda visszatérő lélek képezte ősi nemzetek tartott motívumával kapcsolatos előzetes közlésre¹ és az utána következő majdnem teljes csendre utalunk. Ez a tudomány (és hozzá a szerző megnevezése nélkül csatolt, magyar anyagot számba vevő kiegészítés²) már több mint egy évtizede megjelent, de legjobb tudomásunk szerint napjainkig nem jelent meg olyan hozzászólás vagy kiegészítés, amely az ott leírtakat kétségbe vonná vagy esetleg új magyar nyelvű adatokkal egészítené ki. Egyetlen tanulmány került közlésre, 1977-ben, s az elsősorban a szerző Hannjost Lixfeld módszerbeli hozzáállását próbálja néhány szempontból korrigálni, továbbá olyan területeket kapcsol be az egybevető vizsgálatba, amelyre az eredeti előzetes közlés szerzőjének (és a szöveg magyarra fordítójának) figyelme nem terjedt ki.³ Beszédes továbbá az a tény is, hogy Lixfeld előzetese után két esztendővel megjelent tőle a nagy összefoglalás, félszáz

¹ Lixfeld, Hannjost, 1970.

² A tanulmány fordítója és a kiegészítés írója Voigt Vilmos. Utal erre: Lixfeld, Hannjost 1972. 97—98. jegyzet és Istvánovits Márton 1977. 18.

³ Istvánovits Márton 1977.

lapnyi terjedelemben⁴, de erről a mondamonográfiáról a magyar folklorisztika ugyancsak nem látszik tudomást venni.⁵ (Ezzel szemben maga Hannjost Lixfeld, aki egyébként köszönetet mond előzetes magyar nyelvű közzététele alkalmából, maga sem dolgozta bele a monografikus igényű tanulmányba az előzetes mellé csatolt s akkor teljességre törekvő magyar variáns anyagot⁶.) Így tehát a nemzetközi folklorisztika a tíz évvel ez előtt megjelent mondamonográfia alapján nem tudhatja, hogy a Guntram-mondának — a többiek mellett — 1970-ben tíz, azóta pedig (a jelen dolgozatban közlésre kerülő új változatokkal együtt) tizenkettő, még pontosabban: ha az 1977-ben publikált szöveget⁷ is figyelembe vesszük: tizenhárom változata ismeretes magyar nyelven. (Egy 1926-ban publikált félmondatot, amely valószínűleg szintén Guntram-monda változatot sejtet⁸, ugyancsak meg fogunk említeni dolgozatunkban.)

A Hannjost Lixfeld előzetesének lapalji jegyzeteiben közölt szerkesztői megjegyzés arra kérte az olvasókat, hogy lehetőleg újabb adatokkal egészítsék ki a szövegben foglaltakat⁹. Istvánovits Márton főntebb már említett néhány (nem magyar) pótlólagos adatát leszámítva nincs tudomásunk publikált magyar adatról az elmúlt évtizedben, legalábbis nem olyan adatról, amely Hannjost Lixfeld előzetesének vagy mondamonográfiájának fényében ismertette volna a fölbukkant adatot. Jelen dolgozatunk ezért arra vállalkozik, hogy egyrészt felsorakoztassa az 1981-ben gyűjtött (és 1982-ben újra felgyűjtött) két gombosi magyar nyelvű mondaváltozatot, valamint hogy a kérdéskörbe bevonjon olyan adatokat és közléseket, amelyek a Guntram-monda magyar nyelvű irodalmában nem kerültek említésre vagy közlésre.

Hannjost Lixfeld előzetesének magyar fordítása megemlíti és tartalmi kivonatát is adja a Paulus Diaconus *Historia Langobardum*-ában olvasható alapszövegnek, de magának a szövegrészletnek eredetijére nem utal. Az 1972-es mondamonográfia sem adja Paulus Diaconus szövegének német fordítását, ahelyett „Az alvó király” címen a Grimm testvérek német mondagyűjteményében közzétett német fordítást adja.¹⁰ A magyar folklorisztika abban a szerencsés helyzetben van, hogy Paulus Diaconus művének. *A langobárdok történetének (Historia Langobardum) teljes fordítását*, köztük a kérdéses részletet is használhatja, mivel a fordítás már a

⁴ Lixfeld, Hannjost 1972.

⁵ A tanulmányra Voigt Vilmos volt szíves felhívni a figyelmünket. A szöveg bibliográfiai adataiért és a fénymásolat megszerzéséért Maja Bošković-Stulli aszszonyt illeti köszönet.

⁶ Mindössze visszautal az előzetes közlemény függelékére, anélkül, hogy akár számszerűen, akár bibliográfiai adataival felsorolná őket: Lixfeld, Hannjost 1972. 103.

⁷ Bosnyák Sándor 1977. 83.

⁸ Fazekas Ferenc 1926. 39.

⁹ Lixfeld, Hannjost 1970. 136.

¹⁰ Lixfeld, Hannjost 1972. 63—64.

századfordulón megjelent magyarul¹¹. Éppen ezért nem lesz érdektelen, ha e helyütt idézzük és a kutatás rendelkezésére bocsátjuk a „Gunthramnus csodás látomása” című részletet, amely — úgy látszik — elkerülte a kutatás figyelmét. Érdekes módon az éles szemű Kálmány Lajos sem figyelt fel a kérdéses részletre, pedig „A lélek kis, fehér egér alakban” című szövegét¹² a *Historia Langobardum* magyar fordításának megjelenése után több mint egy évtizeddel publikálta.

Íme a Guntram-monda alapszövegének magyar fordítása:

„Egy alkalommal Gunthramnus vadászatra ment az erdőbe és midőn a társaság szokás szerint mindenfelé elszéledt, s a király mellett csak egyetlenegy hű embere maradt: akkor a királyt leküzdhetetlen álmosság lepi meg és fejét ennek a hű emberének az ölébe hajtva elaluszik. Erre egy olyan kigyóféle kicsinyke állat mászott ki a király szájából és mindenképpen azon igyekezett, hogy az éppen ott csörgedező keskeny patakocskán átjuthasson; amikor az, akinek az ölén pihent a király, kardját hüvelyéből kihúzta és azt a patakon keresztül fektette, amelyen aztán a kis csúszómászó átkelt a túlsó partra. Ezután nem messze azon helytől, a hegy egyik kisedd nyílásába csúszott be, ahonnan kevés idő múlva visszatért és az említett patakocskán a kard segítségével átkelven, visszament oda, ahonnan kijött, Gunthramnusnak szájába. Midőn pedig ezek után Gunthramnus álmából fölébredt, eladta, hogy milyen csodás álmot látott. És apróra elbeszélte, ami álmában történt vele, hogy egy folyó fölött vashídon kelt át és egy hegy alá ment, ahol tömérdek aranya talált. Erre az, akinek az ölén pihent, a feje, amíg aludt volt, rendre elsorolta neki, hogy mit látott. De hagyján! Azt a helyet fölásták és megmérhetetlen kincsre találtak, amely már régi idők óta fogva hevert ott. Ezen aranyból Gunthramnus király később egy bámulatos nagyságú és fölötte súlyos ciboriumot készíttetett...”¹³

Paulus Diaconus VIII. századi alapszövege azonban az azóta eltelt ezer esztendő alatt tetemes időbeli és térbeli tartományt járt be, s ebből következően a nemzetközi kutatás számára eddig felsorakoztatott számos variáns Európától a Távol-Keletig mutatható ki. Hannjost Lixfeld mondamonográfiája a függelékben fel is sorolja ezeket¹⁴, de nyilvánvaló, hogy ez a lajstrom korántsem lehet teljes, mert van például század eleji horvát variáns, amely nem szerepel benne¹⁵, néhány magyar változat pedig, mint látható lesz, a mondamonográfia közzététele után került felgyűjtésre vagy publikálásra, illetve kerül a kérdéskör ismeretében ismételtlen említésre.

¹¹ Diaconus, Paulus 1901.

¹² Kálmány Lajos 1914. 150—151. Újabb kiadása: Kálmány Lajos 1976. 259—260. E kiadás jegyzeteiben nincs szó arról, hogy a szöveg a Guntram-monda változata lenne.

¹³ Diaconus, Paulus 1901. 154—155.

¹⁴ Lixfeld, Hannjost 1972. 98—107.

¹⁵ Žiža, Stjepan 1913.

Már a magyarul közzétett előzetes szövegében olvasható, hogy a *Historia Langobardum*ban szereplő „csodás látomás” párhuzamai egymástól tulajdonképpen nem egy tekintetben eltérő redakcióban kerültek lejegyzésre az egyes nemzeti irodalmakban és folklorisztikai gyűjteményekben. Mindenképpen fontos adat, hogy a középkor hallatlanul népszerű és Európa-szerte közkezen forgó elbeszélés (példázat) gyűjteménye, a *Gesta Romanorum*¹⁶ 172. részében is itt olvasható a Guntram-monda változata — de már Gunthramnus személyétől függetlenül, katonai szereplőkkel —, így fölmerülhet annak a gyanúja, hogy talán a *Gesta Romanorum*-nak is szerepe lehetett a monda egyes redakcióinak, illetőleg verzióinak elterjesztésében. Fontos mindenesetre, hogy ha az időrendben második magyar Guntram-monda változat feljegyzője és közlétezője, Kálmány Lajos nem is ismerte (vagy jegyzetei közt nem említette) a monda és a *Gesta Romanorum* megfelelő helyének parallelizmusát vagy lehetséges összefüggését, a harmadik lejegyző és publikáló, Berze Nagy János már precízen számol vele és említi szövege jegyzetei közt.¹⁷ Ha arra nem is ismerünk közvetlen bizonyítékot, hogy a *Gesta Romanorum* egyes szövegei folklorizálódtak volna, mindenesetre megemlíthető, hogy száz évvel ezelőtt már minipolémia tárgyát képezte a kérdés a magyar folklorisztikában.¹⁸

Hannjost Lixfeld előzetes közleményében a Guntram-monda számos nemzetközi változata szám szerint öt redakcióba nyert besorolást: a kincsleletszerkesztés, az állatkoponyás szerkesztés, a szomjúzásszerkesztés, a vízbefulás-szerkesztés és a fürdési szerkesztés kategóriáiba. Ez a sorozat azonban a mondamonográfia tetemesen bővebb szövegében tovább bővül és árnyalódik: Lixfeld itt említ még fonóverziót, szerelmes- és házaspárverziót és temetésverziót is. Bár e tanulmány külön címben nem emeli ki, kihámozható még egy verzió, amely elsősorban egyes horvát variánsok alapján nyert külön besorolást. Ez a varázslóverzió. (A magyar szöveg nyilvánvalóan jobban elbírná a „tudós”- vagy „tudományos-verzió” elnevezést.) Mint a későbbiekben valószínű lesz, az eddig ismert tíz (illetőleg: tizenhárom) magyar változat néhány darabja, köztük az 1584-es kolozsvári boszorkányperből származó első magyar Guntram-monda feljegyzés szerkesztési (illetve verzió-) besorolásánál kimondottan számolni kell ezzel a verzióval is. A továbbiakban utalni igyekszünk a mondával kapcsolatos lehetséges magyar—horvát egybevető vizsgálódási lehetőségekre is, mivel ez a komparáció igen számottevő módon éppen a „tudományos-verzió” kapcsán jöhet számításba.

¹⁶ Alapvető magyar nyelvű kritikai kiadása: *Gesta Romanorum* 1900. Újabb kiadása: *Gesta Romanorum* 1977.

¹⁷ Berze Nagy János 1940. III. 241.

¹⁸ Lázár Béla 1891. és Binder Jenő 1892. A *Gesta Romanorum* új kiadásának utószava utal arra, hogy a mű elemei számos magyar népmesében fölbukknak: *Gesta Romanorum* 1977. 248.

A további vizsgálódás előtt itt adjuk a jugoszláviai magyarság körében feljegyzett első Guntram-monda változatot. A variáns két ízben, 1981. október végén és 1982. július végén került szalagra Gomboson, ugyanattól az adatközlőtől. Itt a második, szövegében bővebb változatot adjuk, az első — rövidebb — változat a jegyzetek közt olvasható.

„Hát Ilokon volt ez a történet. Hogy a házban a családok nem jól voltak. Nem voltak jó. A menyecske odakerűt a házba, és nem jó volt. Mindég a gyomra fájt nekije és olyan vót, mind a beteg a menyecske. Mikó odakerűtek. De az anyóssa nagyon jó volt hozzája, hogy nagyon jó még izé; kedvezett nekije, s jó viselkedett. Még nem tudták eltalálni, hogy mé olyan nagyon jó, de nem vót sémmi hiba a menyecskének, csak nagyon fájt mindég a gyomra. Nem tudott sémmit sē önni. Hát akkor a szomszédok úgy jósúták, hogy — egyik, másik nekije —, hogy próbájjonak valamit csinálni. Talán a házba van az, alki a menyecskét bán-cso. Hát akkor ugye úgy gondúták, hogy... De megfogták. Az ablakon vót egy luk. A sarkon. Azt mondták, hogy nézzék körü mindēn felé, hogy hun tud bejōnni a házbo. Hát az ablakon talátok: egy sarok ki volt törve. S ott járt be mindég az anyóssa a menyecske szobájábo. Ahun a menyecske aludt. Hát akkor ugye mostmá mit csinájjonak, ki-lesik éccaka idején, hogy ugyan, hogy még-ē bírnak valamit fogni majd? Hát így, hogy — egyik is monda, másik is —, csak nagyon vigyázza-nak! Mer — azt mondja — úgy elváltozik, hogy nem is gondújják, hogy mibe! Hát — azt mondja — odaátok az ablakhoz, az ember — mind az egész ház ébren volt — nem is aludtak. Odaátok az ablakhoz, most gondúták, hogy akármi gyün, megfogják! Az anyjuk az ágyon aludt. Úgy aludt, és ki vót a szája tátva és nagyon aludt, mint a rēndēs álma. És egyszēr csak beröpült egy légy az ablakon. De a menyecske má nem aludt, fönt vót, még az ura is. Űtek ott és várták. Mikó az ura odaát már, odament épp a lukhó, berüpűt és elkapta az ura. Eztet a legyet. Légy vót! Légy vót és elkapta és úgy mondták: fōrajjon vizet a bográcsbo, és akármit fog még, ha akármi lēsž, ha akármi, ha már madár vagy légy vagy akármi, de fogja még, jó fogja még és tēgye bele a vízbe. Hát a fiatalok megfogták, úghogy beledobták a bográcsbo. Hát nagyon-nagyon elizéták; azt mondja a fiatalembēr: hát nem gondútam — azt mondja —, hogy édesanyám ilyen-ilyen valami is... Az vót, hogy eljárt valahová, a Harsány-hēgyre járt, s amikor meggyűt a Harsány-hēgyrűl, akkor ű be alkart mēnni ugye, meg azt gondúta, hogy tūtet nem tudja sēnki, nem bántja sēnki. Nem gondúta az asszony rosszra ugye, hazagyűt. Szellemmel — szellem vót. Szellemmel vót és úghogy léggye, egy nagy dongó léggye változott. Mikor megfogták, bedobták, testtel egyűtt benn vót az anyjuk! Hát elrēműltek ugye, hogy az anyjuk rögtōn, de mindjárt még is halt. Az asszony, hát fōró vízbe bērtették, meghalt ugyē az asszony. No alkkó ugyē jelentették egyiknek, másiknak; másnap rēgge kivētték. Alkkor a vizet kiōntötték, kivētték az

öregasszonyt. Jelentették, akkó hát mondták, hogy hát nem; tudtuk mink — azt mondja —, hogy valahun van közelibe ilyen valamilyen babonás asszony, aki, de nem tudtuk, hogy ki. Mer több helén megforduhatott ugyé, ű nemcsak a házbo. Tudták űk, hogy van, de nem tudták, hogy ki. Akkó gyűttek rá, hogy az ű édesanyja. Hát szegény fiatalembér sajnáta, de mit tégyn, el kó temetni. Eltemették az anyját. Most aztán nem tudom, hogy mi történt, csak annyit mondott, hogy eltemették, és akkó a menyecske nyugodt volt utána, sènki sem bántotta többé a menyecskét. Mer az urávó nagyon jó megvótak, csak azért fáj a gyomra, mert az öregasszony mindén éjjel megnyomkodta a menyecskét. Ujménycske vót, odagyütt mindén éjje. De amilyen jó vót vele, olyan rossz is vót vele közbe. Mer a menyecske mindég fájditotta a gyomrát. És nagyon fáj a gyomra nekije. De akkó hát így ugye közbe megfogták, aki... Aztán a menyecske egészséges lett. Nem vót sèmmi baja nekije. (A gyűjtő közbetett kérdése: És akkó mé tátotta ki a száját az anyós?) Várto, hogy majd belép, amibe kiszát űbelüle, az majd beleszáll őbeléje! Az beleszáll őbele... És avva uralkodott, amikó el szokott menni valahová. Kitátotta a száját és az a valami kiröpüt őbelőle, az kiröpüt őbelőle. Igen. Aztán mikor gyütt egy óra után, gyütt vissza, akkó szépen megmondták, hogy várják egy órakó, köll neki hazagyünni. Pontosan egy órakor. Akkó ugyé, amikor odatette az embér a kezit, emarkúta azt a legyet, no akkó ugyé betette a bográcsbo, az édesanyja rögtön, az ágyon nem volt többet, ott termét a bográcsbo. És ez így történt, valóba, hogy így vót, és akkó ugyé a népek csudálkoztak, mer hát nem gondúta sènki sè rájo, hogy ű nagyon szent, imádkozott is, még hát nagyon jó vót az asszony még mindén.¹⁰

¹⁰ Saját gyűjtés, Gombos. Mivel az 1981-es szöveg rövidebb és bizonyos tekintetben kihagyásosnak látszott, ezért véltem szükségesnek kb. egy évvel később újra felkeresni az adatközlőt és újra felvenni a mondaváltozatot. Az első — 1981-es — változat szövege a következő: „Hát izén, Ilok, Ilokon van egy asszony, aki meséte. Az igaz vót. Annak is a fia megnősüt, szontai születésü asszony vót az, akinek a fia megnősüt ugye, aszmondja, hát a menyé — nem is az az asszony vót, hanem egy szomszédasszonya vót annak az asszonynak, közelibe! Azt mondja, a menyecske hát olyan beteg lét, mikor má adakerüt a házhoz, addig sèmmi baja nem vót. Hát beteg, oszt beteg, oszt beteg, oszt beteg. Azt mondták nekije, próbájanak valamit, hát tán bñncso valaki a gyomrát, hogy fájdicca a gyomrát. Hát mostan micinájjonak, éccaka lesték, hogy mi gyün be, vagy ki gyün be vagy hogy mi történik ugyé majd vele. Hát sèmmi. Akkó mikor lesték, azt mondták, próbájanak fóranı bográcsba vizet. Tégyenek oda vizet, hogy az a víz fórjon. De az asszony az ágybo vót, az anyjuk, az édesanyjuk az ágyba, de a szája ki vót tátva. Most várta, hogy mi száll bele. Azt mondják éccé csak — az ablakon vót egy sarok kitorve, fölső szárnyán — s ott gyütt be egy nagy dongó. És űk akkó mondták, hogy vigyázzanak arra a lukra. Mégmondták nekik, hogyha van, nézzék meg, hogy hun van egy luk vagy valami, mer olyaná változik, hogy nem tudják elgondúni, hogy mi lehet. Lássák hogy légy, de megfogta az embér. Kivíték a bográcsbo, és rögtön az anyjuk ott vót a bográcsbo. Rögtön a szomszédasszony. Rögtön ott vót, a me-

Ha a dolgozatunk elején elmondottak ismeretében vesszük szemügyre ezt a szöveget, akkor első megállapításunk az lehet, hogy a Guntram-monda gombosi variánsa igen szépen mutatja a millenniumnyi időt, amely Paulus Diaconus alapszövegétől elváltaszta. Kifejezett módon lepusztult változatról van itt szó, amely már nélkülözi az alapszöveg számos elemét, tehát semmiképpen sem lehet odahelyezni a Hannjost Lixfeld előzetesében felsorolt öt redakció variánsai mellé. Ami a boszorkányhit-mozzanatokkal kontaminálódott hiedelemtörténet alapmozzanatát illeti, voltaképpen az teszi lehetővé, hogy mégis a magyar Guntram-monda variánsok között keressük a helyét: szövegünk ugyanis a testből állat alakban (rovar alakban) kilépő és oda visszatérő lélek, tehát az alteregó mitológiáját tökéletesen megőrizte. S miként a későbbiekben látni lehet, magyar, horvát és német párhuzamai ismeretesek, s némi toleranciával egyik verzióba be is lehet sorolni.

A gombosihoz hasonló variánsok meglétét egyébként Hannjost Lixfeld sem zárja ki, sőt utal arra, hogy a Guntram-mondának, vagyis az állat alakú alteregóval kapcsolatos szélében ismert és formailag zárt elbeszélésnek lehetségesek olyan lecsapódásai, amelyek lidérc (nyomással), boszorkányhittel és „tudományosokkal” összefüggésbe hozható mozzanatokkal kontaminálódtak. Ezeket elszigetelt jelenségeknek tekinti, amelyekben a mondaközlők járulékos magyarázatai többé-kevésbé periférikus jelentést hordoznak. Mindenképpen kései értelmezésről van ezekben szó, amelyeknek forrása az ember és az alteregó egymástól való elválásztásának ma már szokatlan voltára vezethető vissza. Vagyis: a mondaközlők által elmondott „igaz történetek” ma már a pontosan nem értett Guntram-monda alteregó mitológiájával kapcsolódnak össze.²⁰

Gombosi variánsunk szépen illeszkedik a fenti értelmezés mellé, s a nyomkodó boszorkány személyével, illetőleg a boszorkányhitből ismert egyéb tevékenységekkel kapcsolja össze a rovar formájában megjelenő alteregó motívumát. Mielőtt a Hannjost Lixfeld által kidolgozott verziók valamelyikébe megkísérelnénk a besorolását, nem lesz érdektelen, ha áttekinthetjük a rendelkezésre álló magyar változat-konpuszt, hogy az ott szereplő variánsok közül melyekkel tart vagy tart-e egyáltalán kapcsolatot szövegünk.

Igen meglepőnek tűnik, hogy a Lixfeld-féle előzetes függelékében fel-

nyecske akkó látta, hogy mondták, no most ez, most a meggyógyász majd, ez nyomkodott tégedet. Mer nagyon szerette a menyecskét, hízelgett neki, és hogy becsapta. Becsapta, hogy megnyomkodta. Dongóba változott. A dongó az a bográcso, az asszonynak a teste ott lét. (A gyűjtő közbevetett kérdése: Miért vót nyitva a szája?) Mer várta az asszony, hogy beröpül a dongó a szájába. Azé vót a szája nyitva. Azé, hogy kinyitotta, mikó gyütt, elmút éfél, egy óra után, akkó gyütt, oszt látta ilyen, beröpül a dongó a szájába. Azé mondom, mindéféle szellemben változhatnak, amibe akarnak, csakhogy nem lehet megfogni! Nehéz. Egyet megfogtak, még vót patkúva!”

²⁰ Lixfeld, Hannjost 1972. 86—87.

sorakoztatott tíz magyar Guntram-monda változat közül szövegünk a négy évszázaddal ezelőtt lejegyzett elsővel, a kolozsvári boszorkányperben olvashatóval tartja a legközelebbi rokonságot. Mielőtt egybevetésre alkalmas részletekre kitérnénk, idézzük itt a szöveget bővebb kontextusban, mint ahogy az a föntebb említett függelékben olvasható:

„Sokfelé hívták orvoslani betegekhez, és néha felhágának az ház héjára éjjel is, de soha föl nem költethék, úgy nem taszigálhatták, hogy érzékenységet leljenek benne. Hanem alájörtek és azt mondták: hogy ám ott vagyon a teste de csak olyan mint a mi test, semmi lelket nem érzünk benne. Sőt egy leánytól ezt némelyek bizonyosan hallották, hogy azt mondja volt: egy dongó bogár jöve be — úgymond — egy lyukon és az mene az szájába és mindjárt kezdé szólnani, hogy nem megyek én most.”²¹

A kolozsvári és — a négyszáz évvel később lejegyzett — gombosi változatban boszorkány vagy boszorkánynak tartott személy szerepel; a szövegrészlet a korábbiiban (a kolozsváriiban) a személy gyógyító funkcióját emeli ki, a gombosi mondaközlő viszont az anyós boszorkány mivoltára helyezi a hangsúlyt, bár közvetlenül nem nevezi boszorkánynak, s bőven ecseteli a nyomkodást, amellyel menyét sújtja. A másik azonos mozzanat — ami egyébként identikus a Paulus Diaconus-féle alapszöveg részletével is —, hogy mindkettőjükből alvás közben távozik az alteregó. Ami azonban már a boszorkányhittel való kontaminációjukra utal, az az a mozzanat, hogy az alteregó éjszaka távozik testükből, és — legalábbis a gombosi változat szerint — a boszorkányok órájának (éjfél után egy óra) lejárta után tér vissza beléjük. Gunthramnus csodás látomásának szövegében — mint föntebb olvasható — nincs szó arról, hogy a király éjszaka aludt volna el.

A másik alapvetően fontos mozzanat az alteregó megjelenési formája: a kolozsvári változat dongó bogarat emleget, a gombosi pedig dongólegyet. A tíz eddig ismert magyar variánsban mindössze a kolozsváriiban és a hetes számmal jelölt balmazújvárosiban fordul elő rovar (itt fehér pillangó), a többiben elsősorban egér, s egy-egy példával madár, illetőleg kígyó és béka jelenik meg. Itt kell utalnunk arra, hogy Hannjost Lixfeld megállapítása szerint a rovar alakú alteregó távolkeleti jellegű a Guntram-monda variánsai között²², szép példa erre a magyarul is olvasható burját változat méh alteregója.²³

A bukovinai magyarok körébe került följegyzésre egy történet, amely mai, hiányos formájában elsősorban a „boszorkányok nehéz halála” képzethez nyújt adalékot, de elképzelhető, hogy a kolozsvárihoz és a gombosihoz hasonló mondái magot rejtett magában. Nyilvánvaló, hogy

²¹ Komáromy Andor szerk. 1910. 49.

²² Lixfeld, Hannjost, 1972. 84.

²³ *Apagyilkos sámánfiak* 1973. 84. (A sétáló lélek). Az adatra Mándoki László volt szíves felhívni a figyelmünket.

ebben az esetben is arról van szó, amit Hannjost Lixfeld főntebb hangsúlyozott: az ezer évvel ezelőtti kerek mondamag és az állat alakos (rovar alakos) alteregó mitológéma teljes elhomályosulása hozta magával, hogy a jelen forma csak a boszorkány nehéz halála képzetéhez mutatkozik adalékot nyújtani. Ez a szöveg ennek ellenére tanulságos, mert még egyfel szaporítja — a Hannjost Lixfeld által keleti jellegűnek tartott — rovar alakos magyar alteregók számát. Íme az istensegítsi szöveg:

„Palló János fogadjistenbeli lakos beszélte el, hogy üsmert egy asszonyt, ott a szomszéd oláh faluban, aki híres volt az ilyen boszorkányságokról. Elég az, hogy mikor halt meg, háromszor halt meg, s háromszor felébredett. Mikor halt meg, a szemein s orrán jöttek ki a darazsak rajostól, s a száján visszamentek, s akkor újra élt. Másodszor megint halt meg, újra kijöttek a darazsak, a szemein s az orrán, s a száján újra visszamentek, újra felébredett. Harmadszor mikor kijöttek a szemein s az orrán, akkor nem mentek vissza, hanem elszálltak, mint a füst. Ilyen kánok között kellett hogy meghaljon.”²⁴

S itt kell megemlíteni még egy szöveget, amely teljesen töredékes volta ellenére minden valószínűség szerint ugyancsak a Guntram-monda fentebb idézett verzióját hordozhatta, de lejegyzésekor (megjelent 1926-ban) már csak egy félmondata engedi sejtetni, hogy a mai kutatás ennek alapján mire gyanakodhat. A szövegben bizonyos szalontai táltosokról van szó, köztük egyről, Német Jánosról, aki féltáltos volt. Féltáltosságának okát az alábbiakban foglalta össze az adatközlő: „A vín Német Janikó bácsit azír nevezték féltátosnak, mer nem tudott levizsgázni az ördögös mesterségrül, de tudománya azír megvót. Nem tutta a derázst lenyelni, meg leesett a kattankoró létráru. Aszongyák, hogy mikor a kattankoró létráru leesett, akkor lett sánta, mer eltörte mind a két lábát.”²⁵ A fenti részlet kapcsán Róheim Géza csupán a sebesült lábbal kapcsolatban talál értelmezési lehetőséget, a darázs lenyeléséről nem szól.²⁶

A szalontai féltáltos-történetnek van két jugoszláviai magyar változata; töredékes volta ellenére mindkettő fontos szöveg. Ezek a hiedelemtörténetek azonban már nem a táltossághoz kötik a próbatételt, hanem a boszorkánytudomány átvételéhez.

Az egyik szöveg csókai származású adatközlőtől került lejegyzésre Újvidéken, 1974-ben. Az eddig közönlent szöveg közlésének lehetővé tételért a gyűjtő Kónya Sándort illeti köszönet.

„Hát a zén apámnak a néjninek (az ura) — Romániába vannak ezölk — ugyé most más ehaltak. Ennek, a zén sógorom, ez is akarra fővönni

²⁴ Bosnyák Sándor 1977. 83. Ázsiai (csuvas) szövegre történik utalás, amelyben a rovar vagy rovárszerű lény — az európai szokásos változatoktól eltérően — az orron keresztül távozik, illetőleg tér vissza a testbe: Lixfeld, Hannjost 1972. 84.

²⁵ Fazekas Ferenc 1926. 39.

²⁶ Róheim Géza 1925. 31—32.

ezt a boszorkántudománt. No most hát, vót egy másik, ugyé, aki eztet tudta, ezt a boszorkántudománt. Mindént, ugyé, mēgcsinát, amit az ... köll, hát most még köllött vóna, hogy ő egy olyan, az a valami, mija-fenére, minék híjják azt a, nem tom én mi, olyan virág, olyan bozont az, olyan, arra kötött vóna, hogy álljon, és egy dungó kötött vóna — hogy engedje — a zóra lukába beszá' bebújjon neki, alkkó birta vóna azt a tudománt. De az valóba nem bújt vóna talán be melki, hanem csak úgy valami' beengedett vóna neki talán a zórába. És ő, mikó az oduszát, az a dungó, úgy beszáll, elkáromkodta magát és odacsapott, oszt onnan lepottyant, oszt azt mondta:

— Basszon mög bennetöket az isten a boszorkánytokkka is! — Úgy szidta azt a sógorát, alki alkarta, hogy átvögye.

— Nem kő énnéköm — aszondja — sēnki ...”

A másik szöveg Temerinben került feljegyzésre 1979-ben.

„... Zapámnalk a zapjánalk a nagybátyja vagy öcse vagy mi (j)a fene vót, és alkkor balktere boszorkányoknak ... Na, menj oda, erre meg erre az időre, itten Szrémbe erre meg erre a fára! Kérlek szépen, egyáltalán nem vót fa, csak egyg ökörfarkkóró vót. Mármost Kutya Pista, másként Sailamon, de Kutya Pistának nevezte magát, borzasztó nagy bētyár vót... Majd mikor mēnt a dungó az együk orralukán, hogy bēbujjon, ő elütte mindég. Mindég elütte a dungót. A zökőrfarkkórón. De nagy fa vót.

(Egy nagy ökörfarkkóró vót?)

De nagy fa! De nagy fa! Ökörfarkkóró, de nagy fa! Nagy fának ... hogy híjják, azt ... rēndēzték a boszorkányok.

(A dungót elütte eccé, elütte kéccé, mikor harmaccor elütte, lēsētt Pista bātýád, eltörte kezit-lábát.

(Ő fönt ült ezen a fán?)

Fönt, azon fán.

(Miért ment föl?)

Azé ment föl, hogy mindent tudjon. Mindent tudjon, mindent lászson, még mindént tudjon. Tē gondolatod, a zēnyimet, satóbi, mindēnkinek a gondolat ...

(Mindent tudott volna?)

Ha kőrösztű engedte vóna a dungót a zorralukán.

(De csak ha keresztülengedi?)

De elütte, mindig elütte, azé esētt lē a fárú. De nem engedte, hogy bēbujjon az orrába az együkén.

Nagy fa vót! Mikor rēggel megtanáták, hát mi alatt tanáták még? Egy ökörfarkkóró alatt tanáták még.

Kutya Pista, másképp még Sailamon Pista ... Ő nagy bētyár vót.”^{26a}

^{26a} Csorba Béla 1980. 134. Kutya Pista zárójeles címmel. Gyűjtötte Csorba Béla és Péter Sándor. Csorba nem hozza kapcsolatba a szöveget a 'Guntram-

Főtebb már említettük, hogy a Lixfeld-féle besorolásban létezik egy óvatosan megállapított, de a mondamonográfiában közcímmeel kü nem emelt verzió, amely „tudományos-verziónak” nevezhető (Lixfeldnél: Zauberer). Ezt a verziót a szerző egyes horvát Guntram-monda változatok alapján állapította meg. Ha az alábbiakban szemügyre vesszük ezeket a variánsokat, láthatóvá válik, hogy ezek közvetlen párhuzamainak bizonyulnak egyrészt a magyar kolozsvári és gombosi változatnak, esetleg talán az ismertetett két egészen töredékes változatnak is.

Az időrendi sorrendben első feljegyzett horvát változatban olvasható: „Amikor a boszorkányok összejönnek, megbeszélük, hogy melyik embert fogják megölni és megenni. Az ilyent csak a gríšnjak²⁷ mentheti meg. Ha ennél ott van az említett fegyver, legyőzi mindezeket a boszorkányokat; ha nincs nála, jaj neki, a boszorkányok összeverik, néha agyon is verik. Éppen ezért, ha valaki hirtelen megbetegszik, a rokonai rögtön a gríšnjakhoz rohannak segítségért, mert az a találkozóan hallotta, hogy milyen győgyirt határoztak meg a beteg számára a boszorkányok. Mielőtt a gríšnjak megverekedne a boszorkányokkal, azt mondják, hogy a hátán fekvé elalszik, a torkából pedig nagy fekete légy távozik, amelynek »parina« a neve, s elmegy verekedni, akár a kilencedik határba is.”²⁸ (Érdekes adat, hogy ennek a szövegnek a lejegyzési éve megegyezik Kálmány Lajos „A lélek kék, fehér egér alakban” című szövegének lejegyzési időpontjával. Mindkettő 1913-ban került papírra.)

A következő szöveg az isztriai horvátok körében került lejegyzésre: „Az én megboldogult apám aludt, a szája nyitva volt. A hátán feküdt, a szája körül ott mászkált egy légy. Amikor ez a légy elröpült, apámat a szomszédok, akik ott voltak, a hasára fektették. Rövid idő múlva a légy visszatért, ott röpködött, röpködött, nem találta apám száját. Azok újra visszafordították apámat a hátára, a légy berepült a szájába, s az felébredt. Akkor azt mondták neki a szomszédok: — Te ocsmány boszorkány, hol jártál? — Hagyjatok — válaszolta —, kilenc határon túl jártam. Nektek semmit sem ártottam...”²⁹

A fenti két szöveg mellett még két isztriai horvát monda említ hasonló szituációt, de azokban az alteregó megjelenési formája egér, illetve meghatározatlan rovar. Ennek a másodiknak az egész alaphelyzete meg-

mondával, hanem az ősi magyar hitvilág motívumait véli belőle kiolvasni. E feltevést igazolandó Diószegi Vilmos és Dienes István egy-egy művére hivatkozik: Csorba Béla 1980. 113. Jegyzetei közt utal (de szövegszerűen nem) Kónya Sándornak dolgozatunkban idézett történetére.

²⁷ A gríšnjak isztriai hiedelemalak, aki burokból születik. Ha a burokból egy darabot a hóna alá varrnak, vagy azt magánál hordozza, olyan fegyverre tesz szert, amellyel legyőzheti a boszorkányokat. Idézi: Bošković-Stulli, Maja 1975. 206—207.

²⁸ Žiži, Stjepan 1913.

²⁹ Bošković-Stulli, Maja 1959. 146. A szöveghez fűzött jegyzetekben a szerző még nem utal a monda nemzetközi párhuzamaira: 223.

egyezzék a főntebbi szövegevel, azzal az eltéréssel, hogy ebben a visszatérő rovar tevékenységének eredményeképpen meghal valaki a közeli faluban. Az időpont egyébként a dél — a boszorkányok és egyéb ártó lények klasszikus tevékenységi időpontja —, a halál tényét pedig halottra való harangozás jelzi a történetben.³⁰

A fenti horvát párhuzamok ismertetése után visszatérve a gombosi szöveghez, megállapítható, hogy az is ugyanabba a körbe tartozik, amelyet Hannjost Lixfeld „tudományos-verzió”-nak nevezett el, de ide tartozik tulajdonképpen a kolozsvári boszorkányper XVI. századi, viszonylag teljes szövege is. A gombosi változat kapcsán mindenképpen megjegyzendő az alábbi is.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a gombosi változatot topográfiaiilag is lokalizálhatjuk, ugyanis a szövegben az adatközlő világosan utal arra, hogy az „esemény” Ilokon történt. Ilok Horvátország területén, a Bácska és Szerémség által határolt csücsökben fekszik a Duna partján. A szöveg elmesélése előtt az adatközlő emlékezni próbált arra, hogy hogy hívták azt a horvát asszonyt, akitől ő az iloki történetet hallotta. Elképzelhető tehát, hogy az általunk szalagra vett szöveg horvát eredetiből adaptált magyar változat, ez azonban egyáltalán nem véletlen vagy ritka lehetőség olyan soknemzetiségű területen, mint a mai Vajdaság. Köztudott, hogy e terület, valamint Szlavónia búcsújáró és „szent”-helyein hosszú évtizedek, sőt: évszázadok óta összejönnek a környék asszonyai, s nem egy helyen, mint például a doroszlói „szentkútnál” néhány nap és éjszaka nyílik napjainkban is alkalmuk arra, hogy a jámbor vallásosság és a népi hiedelemvilág határterületein megfogalmazódó és átöröklődő történeteiket egymásnak átadják.³¹ Tekintettel arra, hogy ezek a beszélgetések is több nyelven folynak, nem csoda, hogy a gyűjtő az ott elmondott történeteket esetleg egy másik nyelven fogja a későbbiek folyamán lejegyezni. Egyébként egy teljes kötetnyi gyűjtés színes hiedelemvilágbeli gazdagsága is éppen ezeknek a hagyományozódási alkalmaknak a gyümölcsöző és gazdagító voltát bizonyítja.³² Nyilvánvaló, hogy a horvát folklorkista kollégáknak is utána kellene nézniük, hogy a Guntram-monda egyes változatai Ilokon mennyire frekvensek és gyűjthetők-e napjainkban is. Egyébként Ilok — a középkori Újlak — fontos helység a középkori hagyományvilág esetleges továbbélésnek tanulmányozása szempontjából, hisz köztudott, hogy Kapisztránói János „csodatételeinek” színhelye éppen Újlak volt. Az persze külön alapos kutatás tárgyát képezhetné, hogy egyáltalán föllelhető-e a mai iloki lakosság hagyományvilágában olyan elemek, amelyek kapcsolatba hozhatók a Kapisztránói János „csodatételeiből” kihámozható hiedelemvilággal. Mivel a *Miracula Joannis Capistrano* párizsi kéziratának latin szövege ha-

³⁰ Bošković-Stulli, Maja 1959. 146. A 150. számú szöveg.

³¹ Jung Károly 1981.

³² Kovács Endre 1982.

marosan magyarul is hozzáférhetővé válik, a horvát és magyar folkloristákra vár a feladat, hogy ilyen irányú gyűjtő és egybevető munkálkodáshoz hozzájáruljanak.³³

A gombosi magyar nyelvű Guntram-monda szöveg elemeinek vizsgálata azonban az eddigi gondolatokkal nem merül ki. A dongólégy alakú alteregó visszatérésének megakadályozása, illetve ezáltal a „tudományos” halála olyan elem, amely ugyancsak szemügyre veendő. Az alteregó visszatérésének megakadályozására már láthatunk példákat a fentebb idézett horvát mondaszövegekben, de azok inkább próbatételnek számítottak, hogy valóban boszorkányokról volt-e szó. Ezek közül egyik sem végződött az „ocsmány boszorkány” halálával, mert a visszatérő rovarnak mindig lehetővé tették, hogy a szájon keresztül visszatérjen a testbe és az illető felébredjen.

Az egyik legszebb — ha valóban nem a legszebb — délszláv Guntram-mondta szövegben azonban egy sor olyan elem található, amely minden bizonnyal párhuzamba állítható a gombosi magyar nyelvű szövegben olvasható elemekkel. Teljesítmény arra, hogy ez a boszniai szöveg két redakció, a szomjúzásszerkesztés és a kincsleletszerkesztés kontaminációja, itt nem adjuk teljes szövegének fordítását, mindössze azokra a részletekre utalunk kivonatosan, amelyek szempontunkból fontosnak látszanak.

A történetben két jó barát arról beszélget, hogy a lélek ki tud menni az emberből, ha alszik, de az egyik ezt nem hitte el. Amikor a mesélő elaludt, a tamáskodó elhatározta, hogy megfigyeli, igaza van-e a másiknak. „Ült, ült, már nagyon unatkozott, nézegetődött maga körül, majd felnézett a mennyezetre és a deszkákat számolgatta. Végül észrevett a falon valamiféle rést, amelyből egy méh dugta ki a fejét és ki akart jönni. Erre ő gyorsan felugrott, fogott egy bögre vizet és odatartotta a részre, hogy a méh ne tudjon kijönni. A méh ki akart jönni, de ez csak követte a bögrével, erre a méh a másik oldalra indult, de az megint utána. Hosszan csinálta ezt így, míg végül megunt, s elhajította a bögrét arra gondolva, hogy miért is akadályozná meg a méhet, hogy előjőjön. A méh előjött a falból, s odaröpillt ahhoz, aki aludt. Az arcára hullott, de emez megijedt, hogy majd megcsípi, ezért el akarta hessegetni. A méh azonban ügyesebb volt, s beszúllt annak a szájába, aki aludt.” A szöveg ezután a kincsleletszerkesztésnek megfelelően folytatódik.³⁴

Mindeneddig azonban nem idéztünk olyan párhuzamokat, amelyekben az alvó testébe visszatérni szándékozó rovar alakú alteregó megakadályozása az alvó halálát okozta volna. Példa azonban van erre is. Hännjost Lixfeld azonos tartalmi kivonatot idéz a svájci Uri és Glarus kantonból, valamint Schleswigből, Brémából és Sziléziából. Ennek a verziónak a

³³ A csodatételek párizsi kéziratának hasonmása és latin szövegének kiadása: Mažuran, Ive 1972. A csodatételek és a Kapisztrán-problematika jó összefoglalása: Fügedi Erik 1981.

³⁴ Omer 1902.

„szerelmes- és házaspárverzió” nevet adta és a lényege a következő: Egy házasember azt tapasztalta felesége mellett feküdvé, hogy annak a teste élettelen. A rovar vagy egér alakban visszatérő alteregót megakadályozta abban, hogy a felesége testébe visszatérjen, ezért a feleségét reggel halva találta. A történethez az is hozzátartozik, hogy a férj az alteregó visszatérését azért akadályozta meg, mert attól félt, hogy a felesége lidérc vagy boszorkány.³⁶

A gombosi változat nagyon sok tekintetben ennek a szüzsének felel meg, azzal az eltéréssel, hogy itt az anyósról van szó, nem pedig a menyasszonyról vagy a feleségről. Éppen ezért ez a verzió kibővíthető lenne „szerelmespár-, házaspár- és anyósverzió”-ra. Lixfeld egyébként a fentebb említett német nyelvterületeket leszámítva máshonnan példákat nem említ ezzel a verzióval kapcsolatban.

Megoldatlan marad és egyelőre nem tudjuk értelmezni a gombosi változat záró részét, ahol a dongólégy alakban elkapott alteregót bográcsban forralt vízbe vetik, ahol aztán ott terem az anyós teste és természetesen meghal. Csábító lenne a „vízbefúlás-szerkesztés”-sel kapcsolatba hozni, de annak a tartalma egész más. Mindenesetre jellemzőnek kell találnunk, hogy a halál nemének megválasztásában szerepe van a víznek, a víz ugyanis a Guntram-monda számos redakciójában, illetve redakcióikkal kapcsolatban előfordul.

Összefoglalva végül a Guntram-monda új, gombosi magyar nyelvű változatával kapcsolatban elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy bár szövegünk a Paulus Diaconus-féle „Gunthramnus csodás látomása” alapszüzséjéhez képest erősen kései és lepusztult változatot képvisel, mégis azt bizonyítja, hogy az alapszüzsé — bár jelentős motívumcsölkénéssel és középkori boszorkányhitelemekkel kontaminálódva — életképesnek látszik napjainkban is; továbbá az is nyilvánvalónak látszik, hogy szövegünk nemcsak a magyar, hanem a horvát folklorisztika szempontjából is relevánsnak tekinthető, mivel voltaképpen egy tágabban értelmezhető pannon—balkáni—dalmát állandóan kapcsolatban levő, egymást gazdagító, kiegészítő és megtermékenyítő hagyományvilág érdekes példája. Szövegünk jelentősége azért sem becsülhető le, mivel sem a magyar, sem pedig a horvát mondaanyagban eddig nem tartanak nyilván túlságosan sok változatot, amely a Guntram-mondához tartozna. Végül pedig az sem tekinthető mellékesnek, hogy szövegünk legközelebbi párhuzamaiként a német nyelvterületen feljegyzett olyan mondák vehetők számba, amelyeknek paraleljeit Hannjost Lixfeld, a kérdés legjobb ismerője és monográfusa máshonnan nem idézi. Érdekes lenne viszont megtudni, hogy a boszorkány alteregójának forró vízben való elpusztítása hova vezethető vissza.

³⁶ Lixfeld, Hannjost 1972. 89.

IRODALOM

APAGYILKOS SÁMÁNFIÁK

1973 Burját mesék és mondák. Válogatta, ford., az utószót és a jegyzeteket írta Mándoki László, Budapest

BERZE NAGY JÁNOS

1940 *Baranyai magyar néphagyományok III.* Pécs

BINDER JENŐ

1902 Megjegyzések „A Gesta Romanorum hatása a magyar népköltészetre” című dolgozatra. *Ethnographia* III. 281—285.

BOŠKOVIĆ-STULLI, MAJA

1959 Istarske narodne priče. Narodno stvaralaštvo Istre I. Zagreb

1975 Hrvatske i slovenske usmene predaje o krsniku — kresniku. In: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb. 205—227.

BOSNYAK SÁNDOR

1977 A bukovinai magyarok hitvilága. I. Folklór Archivum 6. Budapest

CSORBA BÉLA

1980 Temerini hiedelemmondák. *Hungarológiai Közlemények* 42—43. (március—június). 111—141.

DIACONUS, PAULUS

1901 *A langobardok története.* (Historia langobardum). Ford., életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta Gombos F. Albin. Középkori Krónikások I. Brassó

FAZEKAS FERENC

1926 A lidérc és a táltos a szalontai nép hiedelmében. *Ethnographia* XXXVII. 38—39.

FÜGEDI ERIK

1981 Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulmányai. In: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 7—56.

GESTA ROMANORUM

1900 Ford. Haller János. Kiadta Katona Lajos. Budapest

1977 Ford. Haller János. Budapest

ISTVÁNOVITS MÁRTON

1977 Pharnavaz király álma. (A Guntram-monda történetéhez). *Népi Kultúra — Népi Társadalom* IX. Budapest. 9—26.

JUNG KÁROLY

1981 Doroszló hiedelemvilágához. *Híd* XLV. 1204—1210

KALMÁNY LAJOS

1914 *Hagyományok* 2. Szeged

1976 Pingált szobák. Borbély Mihály meséi. Sajtó alá rendezte Katona Imre. *Hagyományaink* VI. Újvidék

KOMÁROMY ANDOR szerk.

1910 Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest

KOVÁCS ENDRE

1982 Doroszló hiedelemvilága. Újvidék.

LAZAR BÉLA

1891 A Gesta Romanorum hatása a magyar népköltészetre. *Ethnographia* II. 232—237.

LIXFELD, HANNJOST

1970 A Guntram-monda Paulus Diaconusnál. (AT 1645A). *Ethnographia* LXXXI. 136—147.

1972 Die Guntramsage (AT 1645A). Volkserzählungen vom Alter Ego in Tiergestalt und ihre schamanistische Herkunft. *Fabula* XIII. 60—107.

MAŽURAN, IVE

1972 Čudesna Ivana Kapistrana. *Miracula Ioannis de Capistrano*, Ilok, A. D. 1460. Osijek.

OMER

1902 Ruh. (Duša). Po narodnom pripovijedanju. *Behar* (Sarajevo) II. 1901—1902. Br. 16. 255.

RÓHEIM GEZA

1925 *Magyar néphit és népszokások*. Budapest

ŽIŽA, STJEPAN

1913 *Grišnjak*. (Iz Istre). *ZbNŽOJS* XVIII. Zagreb. 192